

A SZERVEZŐ EMBER (1985/4)

SZIMBOLIKUS VÉDEKEZÉS

A nagy várakozás jegyében köszöntött be az 1699-es év a Néva parti városban: a mágikus számokba burkolt „halasztás” után (1666 + 33 = 1699) az akkori naptár szerint szeptember eggyel kezdődő új évre jósolták az annyira rettegett világvéget. S bár ez nem következett be, ettől az évtől kezdve „csodákban” és megpróbáltatásokban nem volt hiány. A megjósoltnál egy sokkal szerényebb „eljövetel” történt: I. Péter cár hazatért első külföldi útjáról, és kezdetét vette azoknak az intézkedéseknek, szabályoknak a sorozata, amelyet az akkori orosz nemesség joggal érezhetett egyféle világvégének. Az erőszakolt szakállnyírás bevezetését, a nemesi öltözet tiltását/gúnyolását — és mindez csak a kezdet volt! — joggal érezhették azonosságtudatuk zárójelbetéteiének, az „orosz nemes” jelképes megsemmisítésére irányuló törekvésnek.

Az ember nembeli lényegéből fakad, hogy a folyamatosan és erőszakosan rá irányuló ingerre valamilyen módon válaszol. Az idézett példában a válasz úgy jelentkezett, hogy az intézkedések által érintettek közössége rövid időn belül megváltoztatta a cár „működéséről” kialakult képet: megszervezett egy olyan új értelmezési hálót (ezt a szaktudomány kódznak nevezi), amelybe belefogva a rájuk irányuló intézkedések — a valóságosak és a lehetségesek egyaránt — értelmezhetőkké, megérthetőkké alakultak át. A közösségre irányuló ismeretlen, hatalmas erő így konkrétta, megfoghatóvá vált, és ha nem is lehetett ezen az úton kiiktatni, a kényszerhelyzetben gyorsan kitermelt kód megteremtette a túlélés, az identitástudat „átmentésének” lehetőségét. Korabeli metaforával élve: ha már van ördög, akkor létre kell hozni az ábráját, a falra kell festeni, hogy megfoghatóvá váljék, hogy ismertté tegyünk. Ez a védekező/teremtő gesztus át— meg átszővi az emberi közösségek életútját. A fenyegető természetű katasztrófáktól a sose látott idegen hódítóig sok mindennek az értelmezési hálóját kell megszervezni ahhoz, hogy a válsághelyzetek átvészelve, megélhetőek legyenek. Az érdekes kérdés az, hogy miképpen játszódik le az ördög falra festése, miképpen alakul az ábra, és miért lesz éppen olyan, amilyen. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához igen sok hasznos információt szolgáltatott a neves szovjet szemiotikai tanfolyam (Tartui nyári egyetem) résztvevői. Közülük is J. Lotman és B. Uspenszkij nevét kell mindenekelőtt megemlíteni.

Egy esemény - kétféle értelmezés

Mivel az idézett példa „mélyszerkezete” sok—sok élethelyzetben felbukkan, nem érdektelen közelebből is megvizsgálni az értelmezési hálók szerveződését. A jelenség mozgatórugója az új esemény, az inger, amit a közösség nem tud azonnal feldolgozni, bekebelezni, de nem tud figyelmen kívül hagyni sem. Az újszerűsége még rátevéődik az is, hogy a támadó inger nem átmeneti jelenség, hanem folyamatosan és erőszakosan törekszik a közösség megváltoztatására, esetleg megszüntetésére. Ez történhet a szó szoros értelmében vett szét-szórással is, de hatékonyabb eljárás az, ha a támadó inger a közösség jelképek használatába sűrűsödő önmegfogalmazási gyakorlatát teszi zárójelbe, iktatja ki. Nagy Péter reformjai

bőven szolgáltatott példát mindkét eljárásra. A Rangtáblázat előírásai a szó szoros értelmében újratagolják a társadalmat (Egy korabeli utazó beszámolójában arról olvashatunk, hogy pétervári tartózkodása alatt többször látogatást tett egy kedves hatodik osztálybeli hölgnél, aki a tizenhatodik soron lakott). Az erőszakolt ruhaváltás, a szakállnyírás, új főváros kijelölése stb. a nemesség azonosságtudatának sarkpontjait fordítja ki a helyéből. A közösségre ható inger erőssége azon is lemérhető, hogy ultimátum formájában követeli a közösségre jellemző kódok elfelejtését: az öltözet, a viselkedés, a beszédmodor, a nyilvános térben való szereplés megszokott és jól begyakorolt formáit többé nem lehet alkalmazni, vagy ha igen, akkor csak ellentétes előjellel (az udvari bolondok esküvője nemesi öltözetben játszódik le).

Természetesen mindazok, akik a változást szorgalmazták, maga a cár is, tisztában voltak azzal, hogy egy más világot kívánnak megteremteni. Nem ültek ölbe tett kézzel, hanem mindent elkövettek annak érdekében, hogy a reformok sorozatát értelmezzék, magyarázzák, a cár „működésének” a képét kitermeljék és hatékonyan forgalmazzák. Nem számoltak azonban kellő mértékben azzal, hogy a másik oldalon nem különálló személyek halmaza áll, akiket egyenként meg lehet győzni, hanem személyek helyett egy olyan jól szervezett és hatékony kommunikációs gyakorlat, amely a támadó ingerre reagálva képes megszervezni (a nemesi) közösség védelmét szolgáló kódot. Nem tudták, hogy törvényszerűen ki fog alakulni az eseményeknek egy más értelmezési gyakorlata is, amely hosszú időre „bebiztosítja” majd a reformok életképtelenségét. A védekezés „olajozott” gyakorlata mögött nem célirányos spekuláció vagy elhatározáson alapuló emberi magatartás állt, hanem a jól működő közösség olyan önszabályozó mechanizmusa, amely a támadó inger erősségének és természetének függvényében rendezi/szervezi át a közösség kommunikációs gyakorlatát. A megtámadott felületeken rövid idő alatt egy olyan kód képződött, amelynek hálójába fogva a támadó inger megszeliült.

A kód megszerveződése

A közösség reakciójának fontosabb összetevőit nézzük meg először egy sokkal egyszerűbb statikus példán. Tegyük fel, hogy egy 6—8 tagú, nem ma keletkezett baráti társaságba azzal az igénnyel lép be egy új tag, hogy ő is a körön belülre kerüljön. Bármennyire is igyekszik alkalmazkodni, nap mint nap szembetalálja magát egy láthatatlan erővel, amely a csoport tagjait egymáshoz kapcsolja, őt pedig elkülöníti, kizárja (természetesen akkor, ha igazi baráti körről van szó). Ez a láthatatlan erő nem más, mint a csoport létezése folyamán kialakult, úgynevezett „titkos nyelv”, amely mintegy védőburkot von a csoport tagjai köré. Tulajdonképpen nincsen benne semmi titkos, csak annyi történik itt, hogy a csoport tagjainak a környezet elemeihez, s így a közelükbe került új taghoz való viszonyulásai szerkezetükben azonosak. Egy adott ingerral szemben magától értetődően viselkednek ugyanúgy. A viszonyulások egyformasága a csoport „életútja” során alakult ki, ez az egységes fellépés azonban az új tag szemében megegyezésen alapuló és rejtjelezett viselkedésnek látszik. A titkosság tehát abban áll, hogy a minden tag által jól ismert és gyakorolt értelmezési eljárást (kódot) a csoporton kívüliek nem ismerhetik. A kód elhatároló szerepe két irányban is érvényesül: a baráti körön kívüliek számára — a mindennapi viselkedés nyelvén — megvonja a csoport határait, a körön belüliek számára pedig védettséget nyújt. (Érdekesen elemzi ezt a jelenséget a neves román tudós, Mircea Eliade „Limbajele secrete” című, 1933—ban megjelent tanulmánya).

Amikor az új ember megjelenik a csoport körében, akkor ez a megjelenés egyben kihívás is, a kód életképességének próbája. A baráti közösség továbbra is meg akar maradni, a megmaradáshoz az életterül szolgáló kódoknak is tovább kell élnie. Éppen ezért, ilyen krízishelyzetekben a választások száma csak kettő: az új egyént a körön belültre helyezik. A kód vagy elhatárolja teljesen magát az új ingertől, vagy módosul olyan mértékben, hogy az új inger is a saját világ részévé válva a közösség tagjai számára értelmezhető legyen. A befogadás hosszabb folyamat, és rendszerint a kód részleges átalakulásával, a közösség szerkezetének valamelyes módosulásával jár. Hogy melyik út járható, az csak menet közben dől el. A végeredménytől függetlenül a következő folyamat játszódik le.

Az új személy, mint a közösség számára jelentkező inger, több alkotóelemből épül fel. Vannak fizikai adottságai, szokásai, ismeretei, van beszédmódora, gondolkodásmódja, önmagáról kialakított képe stb. S természetesen ő is értelmezi saját magát egy kód alapján. Érdekes dolog az, hogy a közösség a találkozás pillanatában az új egyén saját értelmezésével nem törődik, úgyszólván nem is vesz róla tudomást. Az inger alkotóelemeit tudomásul veszi (ezekkel kénytelen számolni), de azokhoz mindig a saját kód előírásai szerint viszonyul. Magyarán szólva: az új egyént úgy látja, ahogy neki jobb, és nem úgy, ahogyan az új egyén saját magát látja, vagy éppen láttatni szeretné. Így például az új tag büszke lehet a fizikában való jártasságára, a nyakkendőkultúrájára, a testi erejére. A kérdéses közösség körében azonban irodalmi művekről folyik a szó, a tagok sportosan öltözködnek és előszeretettel hódolnak a szellemi párbajoknak. A találkozás pillanatában a közösség kódja automatikusan ebből a szemszögből veszi szemügyre az új tagjelöltet, csak azt veszi észre, ami a közösség kódjának programja szerint megvan vagy meg kellene legyen benne. A többi elemre — legyenek azok bármilyen fontosak az új tag számára — egyszerűen nem reagál. Joggal mondhatjuk erre az eljárásra azt, hogy önkényes értelmezés, hiszen a szaktudomány sokkal erősebb kifejezéssel él: a másik fél ilyen szelektív jellegű értelmezését a másiktól való táplálkozásnak nevezi. Ez a „kommunikációs kannibalizmus” (értsd: a másik fél értelmezéseinek felfüggesztése, illetve az én értelmezéseim belevetítése, behelyezése a másik értelmezésibe) mindennapi életvitelünk állandó kísérőjelensége. A gondok akkor jelentkeznek, ha az új inger folyamatosan és erőszakosan irányul a már jól működő közösségre. Ebben az esetben a megtámadott közösségnek minden energiáját az új inger értelmezésére, elhelyezésére — azt is mondhatnánk: meghódítására — kell fordítania. Különösen így van ez akkor, ha az inger támadásait nem lehet kiiktatni. A baráti kör elzárkózhat az új ember elől, de az orosz nemesség a cár reformjait nem tekinthette nemlétezőnek. Beépítésükre sem volt tanácsos vállalkozni, hiszen a reformok önkéntes elfogadása a nemesi életforma teljes feladását jelentette volna. Hogyan lehetett mégis „bensővé tenni” a közösség felbontására irányuló ingert?

„Ördög a falon”

Azt már láttuk, hogy a cár „működése” egy sor olyan új elemet hozott, amelyekkel — tetszik—nem tetszik — számolni kellett. Ezek közül itt csupán a sokat emlegetett szakálynírással és a németes öltözék bevezetésével foglalkozunk. A reform szorgalmazói és végrehajtói részéről nyilván megvolt ezeknek az elemeknek az értelmezése, mint ahogy a cár egész tevékenységének értelmezése is. Felfogásuk szerint a reform új elemei egy új, modern

kultúra hordozói voltak, s aki bevezette őket, azt minden elképzelhető — pozitív tartalmú — magas címmel felruházták.

Az érintett közösség - akárcsak a baráti kör - automatikusan nemlétezőnek tekintette ezeket az értelmezéseket, úgymond meg sem hallotta őket. Mindazt, amit a változásokból érzékelt, úgy kezelte, mint egy több alkotóelemből felépülő, az ő életmódjára, életére törő ellenfelet. Sosem hosszabb távon beigazolódó reformokat látott maga előtt, hanem külön—külön szakállnyírást, erőszakolt ruhacserét és más, ehhez hasonló dolgokat, amelyekben csupán annyi a közös, hogy őt megkérdőjelezzik. Válaszként a saját értelmezési gyakorlatából előkereste azokat az eljárásokat, amelyekkel ezek az új elemek megragadhatóknak, értelmezhetőknak tűntek. Az eredmény meglepő volt. A Péter előtti korban ugyanis az orosz nemes környezetében egy ponton jelentkezett a németes (testre szabott) ruha és a csupaszar arc: az ikonokon így ábrázolták az ördögöt. Az ördög viszont ismert dolog, az már nem okoz értelmezési zavarokat, hiszen ő nem más, mint az adott világ ellentettjének, az anti—világnak a jellemző alakja. S mivel a két világ szervesen egybetartozik, az ördög nem jelent a közösségre nézve kivédhetetlen veszélyt. Következésképpen nem kellett egyebet tenni, mint a cár minden intézkedését, tervét beilleszteni ebbe a jól ismert ördög—képbe. Péter „ördögnek öltöztette az embereket” — mondták, de ebben a kijelentésben benne volt az is, hogy ez a gesztus számukra ismerős: ezzel az intézkedéssel a cár nem felszámolja az adott közösséget, hanem ellentétére fordítja át, nem ismeretlen dolgot tesz, hanem csupán tagadja azt, ami van, következőképpen minden intézkedése anti—viselkedés, ő maga pedig az anti—világ követe.

Ennek a kódnak a megszerveződésétől kezdve bármit tett is a cár, minden cselekedete ebbe az értelmezési hálóba fogva nyerte el jelentését. Sőt, megindult a szóbeszéd is, hogy még mit fog tenni, mit tervez stb. Ezek is mind, mind e képbe beleilleszkedve értelmeződtek. A reformokhoz való viszonyulásban így annak rejtett bekebelezése — és végső soron hatályon kívül helyezése — történt meg: a közösség értelmezési eljárásai nem ismerték el a másságot, az intézkedések halmaza a saját kultúra negatív képének, a saját kultúra tartozékának tűnt fel. A bensővé tevésben az játszott nagy szerepet, hogy a támadó inger folyamatosága és erőszakossága folyamatosan ébrentartotta, megerősítette az anti—világ milyenségére vonatkozó értelmezési eljárásokat. Az inger minden eleme ebbe a hálóba fogva nyert jelentést, a cár apró tettei vagy szándékai is nagy arányokat és konkrét formát öltöttek. Megszerveződött az anti-világ és e világ prominens képviselőjének „társadalmi látványa”, amely a Péter halála utáni évtizedekben is megakadályozta az általa és egyes utódai által kezdeményezett reformok meggyökerezését. Az erőszakos inger erőszakos védekezést váltott ki az életvitel szimbolikus megszervezésének síkján: megszerveződött egy védekező/értelmező háló, amely önálló életre kelve az inger megszűnte után is fennmaradt mindaddig, amíg az alulról jövő változások nyomán lassan szét nem hullott, talajtalanná nem vált.

Biró A. Zoltán

TÉRÁTSZERVEZÉS SZOMBAT DÉLUTÁN

Licista, tizedikes—forma fiúk tartanak magnóval, lámpákkal, táskányi cuccokkal megpakolva az iskola felé. Kis idő múlva a sulis egyik terméből padtologatásnak, kopácsolásnak, erősítők recsegésének a zaja hallatszik, majd teljes hangerővel rockzene. Azután ritmusos diszkószámok, lassu tangók. Az érkező tanár látja, hogy átalakult az osztályterem, amelyben az oktatáshoz szükséges rendet, fegyelmet meg lehet követelni, be lehet tartani. A padok a folyosón. A katedra, a tanári asztal a fal mellett: rajta a magnók, előtte a hangfalak. Bár kint világosság van még, a teremben majdnem teljes a sötétség. Szerelik, kipróbálják a forgó gömbtükröt, beállítják a sztroboszkópot. Halkan pereg a magnón a szalag, majd megáll, és néhány pillanatra felbög egy gitár, visít egy énekes. A magnónál sürgölődő srácok izgatottak: „othon még megvolt”, „a múlt héten végig azt hallgattuk” — számokat vadásznak. A bemondó — a lemezlovas — füzetekből másol ki cédulákra neveket, adatokat. Készül. A srácokon trikó, jeans, bársony divatnadrágok. Az ajtó előtt néhány koránjövő lézeng. A közelebbi haverok benyitnak, bekiabálnak: „Siessetek, mit vacakoltok”: „... (számok címei, énekesek nevei) megvan—e, ha nem, elfutok s hozom”; „tűzijáték lesz—e” (célzás a biztosítékok kiégését eredményező tevékenységekre). Egyszóval: osztálybuli készül.

A tanár áll a terem közepén, figyeli a látványt, az üres tantermet, a hangulatot, s nézi a tevékenykedő diákokat: ezt, azaz az átfordítást ők szervezték meg, hajtották végre. Ő csak megengedte, hogy a szervező energiák szabadon érvényesüljenek. A sérthetetlen iskolai tér átszervezésének lesz így a tanuja, annak, hogy az osztálytér hagyományos, mindennapi formái átalakulnak, és az intézményen kívüli térhasználati minták válnak — ideiglenesen — uralkodóvá. Egy korosztályt jellemez, a szórakozási formák megvalósulását biztosítja ez az új térhasználat.

Amikor az osztály teréről, rendjéről beszélek, különbséget kell tennem fizikai és szellemi tér között. Nyilvánvaló, hogy az előbbi mellett (benne) az utóbbi is létezik. Az osztályt, a tanulók összességét szellemi képességeik, teljesítményeik szerint rangsorolják és adott esetekben (felvételük) rostálják. A tanárok állandóan forgalmaznak bizonyos véleményeket az iskolai évközbéli, sőt, az óráról órára alakuló teljesítményről. A szellemi tér alapvető alakító tényezője a tanárok (felnőttek) által, „tanári” szempontok szerint végzett folyamatos értékelés. Vannak „központban” levők, akikre mindig ráirányul a figyelem, és vannak olyanok, akik a „periférián” léteznek. Igaz, a tanulók ritkán fogadják el teljes mértékben a „tanári” értékrendet, közöttük, közösségükben állandó (sokszor az oktatási folyamat „normális” menetét is zavaró) értékelsajátító, önmegvalósító és értékhierarchiát kialakító „küzdelem” folyik. Sokkal instabilabb tehát a szellemi tér, mint a fizikai.

A fizikai tér a tanteremben állandó és hivatalosan szabályozott. Megfelel az oktatás céljának, ezt hivatott segíteni. Lehetővé kell tenni „a tananyag ritmikus elsajátítását, begyakorlását és ellenőrzését”. Ez utóbbi alapvető feltétele az osztályterem (és az iskolaépület) térkialakítása. A rend és a fegyelem fenntartását, valamint a magyarázat megvalósulását teszi lehetővé a tanterem tereprendezése. A tanárnak és a tanulóknak kijelölt helyük van. A tanulók padokban, asztalok mellett székeken ülnek, az év elején kialakult, később csak a tanár beavatkozására változó ülésrend szerint. Párosával — egy padban, egy asztalnál ketten — ülnek. Közöttük a távolság szabályozott, ha összehajolnak, szorosan egymás mellé kerülnek, az már rendbontásnak is minősülhet, zavarhatja őket és a tanárt egyaránt. A

padban (az asztalban) helye van a táskának (vagy egyéb, az iskolai cuccokat szállító dolognak), a tanszereknek — és a személyes holminknak — a tízóraitól a lányok kötéséig. Az osztályteremben a pad lapja, a pad belseje a tanuló legintimebb tere — a padon ír, a padra firkál, a padba rejti el a tanár, a többiek szeme elől a személyes, rendbontó tárgyait, tevékenységeit. A padon csak a tanórához szükséges felszerelések lehetnek, a tanár pedig emezeket állapotát, díszítettségét, a ráragasztásokat, színezéseket is szóvá teheti, szabályozhatja; különösen ragaszkodik a nem odaillő (például sportszer, étel, játék) dolgok eltüntetéséhez.

A padok sorba rendeződnek. Kialakul a viszonyrendszer a padok között: első, középső, utolsó pad, a maga a terem terében elfoglalt előnyeivel és hátrányaival. Ezek újabb, a tanári asztalhoz, a táblához való viszonyításból származnak. A padsorok egymástól és a faltól való távolságát is a tanár szabályozza. Ha a tanulók ezt megváltoztatják, összetolják a padokat — az rendbontásnak minősül. Ugyanis a padsorok rendje teszi lehetővé, hogy a tanár kialakítsa a fegyelem terét, megszüntesse a közte és a tanulók közötti távolság változtatásával a másra—figyelés lehetőségét. A tanári asztal és az egyes padok, a padokban ülő tanulók közötti távolság rögzített, a tanuló (tanári engedély nélkül) ezt nem változtathatja (például a tanári asztalhoz közeledés, más padba átülés). A tanár viszont sétálhat a padsorok között, és minden tanulót, ha felszólításának nem engedelmeskedik, fizikai közelségével is jobb belátásra bírhat. A padsorok úgy rendeződnek, hogy a tanulók mind egy irányba nézzenek, és amerre néznek, ott bontakozik ki a a tevékenység, melyre figyelniük kell: a tanár az asztalnál ülve magyaráz, a táblára ír. A terem terének központja tehát a katedra, a rajta levő tanári asztal és a tábla. A tanulóknál a pontosan kijelölt hely pontosan meghatározott cselekvésekkel párosul, és úgy tűnik, hogy ha a helye más lesz (azaz nem más padba ül át, hanem felül a padra), akkor az a meghatározott cselekvéssor — az anyag ismertetése, megértése—befogadása — nem lehet eredményes. Ezért ragaszkodnak a rendhez, fegyelemhez a tanárok.

A diákok megszokják, elfogadják azt a teret, amely hozzájuk nő, s amely számukra a munka terévé válik. Ha azonban lehetőségük van olyan tevékenységek szervezésére, amelyek szintén a teremben zajlanak, de más jellegűek, más térelrendezést igényelnek, akkor tudják, hogyan is kell a teret megváltoztatni. Úgy is fogalmazhatnánk: a saját képükre, saját igények szerint szervezik át a teret. Nemcsak a nagy, természethatározó tárgyak áthelyezéséről van itt szó — több apró, kívülálló számára alig vagy egyáltalán észre nem vehető, inkább szimbólumértékű változtatást figyelhetünk meg. Az elfogadott, megszokott teret nagy energiával, kedvvel alakítják át, így a mindennapiból kiemelik, és a saját törvényeik szerint működővé, saját méretükre szabottá, értékvalóvá teszik. Ezért áll a felnőtt, a tanár az átrendezett terem közepén, megfeszítva legfőbb tájékozódási (és fegyelmezési) támaszaitól (tanári asztal, tábla, rendezett padsorok), áll és furcsán érzi magát. Választhat: vagy ő is szervezni próbál, a tárgyáthelyezést kezdi vezényelni, van, amit tilt, van, amibe beleegyeznek, és így egy olyan teret hoz létre, ami már nem a megszokott osztályterem, de nem is az, amit szervező riválisai szeretnének, és a külső szempontoknak, például annak, hogy „mi sokkal rendezetebbek vagyunk, kisebb felfordulást csináltunk, mint X. osztály” megfelel, de tanuló és a tanár egyaránt rosszul érzi magát benne. A másik variáns: engedi a szervezőket érvényesülni, és — esetleg — azt igyekszik megtudni, hogy miért történnek a változtatások. Beszélget, kérdez, hallgatja a magyarázatokat. De még jobb, ha aprólékosan megfigyeli a változtatás folyamatát, a szervezési fogások sorozatát, hiszen a verbalizálás már az ő szája szerint történik, ha a tanuló neki felel, akkor arra is ügyel, hogy általa elfogadhatóan fogalmazzon, mintegy védve, fedve a saját, a társai tevékenységét.

Első pillantásra világos a belépő számára, hogy egy, a fiatalság körében általánosan ismert és használt tér alakzatait igyekeznek itt is kialakítani. A művelődési házakban, ifjúsági klubokban berendezett diszkók teréről van szó, amely tulajdonképpen négy, jól elkülönülő térrészből tevődik össze. Az egyik: a tánc tere, a parkett, esetleg a fal melletti székek. Fő kívánalom: tágas, és lehetőleg ne folyosószerű legyen. A másik térrész: a zenecsinalás tere, azaz a hely, a fülsze, ahol a lemezlovas válogatja a számokat, ahonnan konferál, ahova begyűlnek a haverok is dumálni. A harmadik: azoknak a szerkezeteknek a tere — fényorgona, lámpasorok, forgó reflektorok, forgó tükör stb. —, amelyek a hangulatvilágítást szolgálják. A negyedik: a büfé, amely előtt a tánc szüneteiben fogyasztani, álldigálni, csoportosulni, (végre normális hangerővel) beszélgetni, egymást (normális fényviszonyok mellett) szemügyre venni lehet.

Ez a négyes felosztás a tér fizikai elrendezésére és a nyugalmi állapotra vonatkozik, hiszen a működésre éppen az jellemző, hogy az elsőnek említett térére kiárad a második és a harmadik, és tagolják, szervezik, ritmizálják a tevékenységet. Amikor az osztálytermet átszervezik, az egymást követő mozzanatokban fokozatosan leépítik azokat a formákat, alakzatokat, melyek a mindennapokban a szervezőket körülveszik. És éppen az a legérdekesebb a megfigyelő számára, hogy miként viszonyulnak ezekhez a térrészekhez, mit hogyan alakítanak át, takarnak el, szüntetnek meg.

Ahhoz, hogy a tánc terét kialakítsák, fel kell szabadítani azt a helyet, amelyet a padok (asztalok) foglalnak el. A szándék nem csupán az, hogy a fal mellé tolják, egymásra halmozzák őket. A rajzokon, melyet az átszervezett, kifordított teremről készítettek (hogyan rendeznék át ők az osztályt?) a tanulók a tanár felkérésére, ezek a bútordarabok hiányoztak a teremből. A folyosóra kell kihordani, tehát a térből teljesen ki kell iktatni őket. Ezzel a tanulók mintegy megszüntethetik eddigi helyeiket, most már nem lehet a padjukba visszaparancsolni őket. Ezután már csak ideiglenes helyeik vannak: a zene szüneteiben a fal melletti székek; ezek azonban nem rögzítettek, tetszés szerint csoportosíthatók. És ezek a helyek csak elvélve személyesek. A baráti kör, a fiúk, a lányok helyéről van szó. Ezeknek a közösségi helyeknek a léte sugallja, hogy az egyén itt pillanatokra sincs egyedül. Ha az egyik körben valami történik — vicceket mesélnek, folyóiratokat mutogatnak, valakit kifiguráznak, valakit heccelenek —, akkor ideiglenesen ez a tér középpontjává válhat, fókuszba kerülhet, a többiek is odagyűlhetnek. Az állandó, a legfőbb gyülekezőhely: az asztal, melyre a magnók—szerelékek vannak felpakolva. És ez az asztal törvényszerűen, még ha más asztalok is vannak a teremben, és ha más asztalokat is odahúznak melléje — a tanár asztala, amely a katedrán található. Igaz, a központi, tábla előtti helyéről a sarokba húzták, esetleg a katedráról is leemelték. Világos azonban, hogy a hierarchikusan összetartozó térelemek szétválasztása ebben az esetben magának a hierarchia megszüntetésének jele.

Ez a tagadás lehet kifigurázás is. Ahogy a katedrát, a asztalt elhúzták, azonnal kezelésbe veszik a táblát, és az eltakarásának, kiiktatásának egy sajátos formáját alkalmazzák, ugyanis kivinni, a térből eltüntetni nem lehet. Így hát szövegeket írnak rá, például: „jó szórakozást!”, „Éljen a rock!” (vagy együttesek, énekesek; esetleg az osztály); és közismert slágerek első sorai, vagy idézetek belőlük. Többen kipróbálják a tehetségüket: rajzfilmeknek, ifjúsági lapok folytatásos sorozatainak hősei kerülnek fel a táblára; állatrajzok is, melléjük megjegyzések, tájékoztató gyanánt „X Y kicsi korában, de már megnőtt” stb. Ebben a környezetben jelenik meg néhány matek és fizika képlet is. A tábla eredeti funkciója ez, hogy ezek a képletek — és sok más „tananyag” — rákerüljenek; előtte—rajta adnak számot tudásukról a tanulók. De most egészen más a gesztus jelentése. Most, az átszervezett

térben is helye van ennek a tudásnak. De most már nem félni kell tőle, nem szorongani, amikor előjönnek, hiszen a tanulók által megszervezett, uralt térben jelennek meg, tehát uralkodunk fölötté, akár gúnyolódhatunk is vele.

A táblára tehát „függöny” kerül. A tanári asztal most is a középpontban marad, és ezt a helyzetet hivatott továbbra is jelezni. Rajta működnek a gépek, melyek az egész rendezvény jellegét megadják; mellette ül egész végig az a valaki, aki szakértő, aki legtöbbször a tulajdonosa a cuccoknak. Ismeri a számok címét, szerzőit, előadóit, ezek karrierjét, rangsorukat különféle hierarchiákban. Minősíti őket. Nagyjából ismeri a számok hatását, ő vezényli tehát a viselkedést, megteremti a hangulatot. Kiszolgálja a szórakozni vágyókat, akik ki vannak szolgáltatva neki. Ha tehát beszélhetünk az átszervezett terem szellemi teréről, ennek ő a központja.

A világitást is — az említett harmadik térelemet — meg kell valósítani. Asztalokat tesznek egymásra, felmásznak rájuk, a rendes égők helyére színeseket csavarnak. A terem közepére, vagy valamelyik lámpatest alá forgó tükör—gömböt szerelnek. Általában a tanári asztal elé a földre, vagy mögéje a falra szerelik a fénycorogót. A lebegő színes papírdarabokat egy—egy égő körül ráadásnak szánják. És hogy mindez érvényesülni tudjon, az ablakokat besötétítik. Így egy olyan zárt tér jön létre, melyben a fények hatása maximális. Eredetileg a teremben a fény irányát úgy szabályozták, hogy a tanulók bal felőlől jöjjen, a füzetet, könyvet világitás meg, az írás—olvasást tegye lehetővé. Az új, minden felől áradó, villódzó fény mindenfajta figyelést, koncentrációt lehetetlenné tesz, ellazít, és a mozgás ritmusának kialakulását segíti.

A szervezőmunka nyomán, ha a zene megszólal és a fények kigyúlnak, a terem tere egy új képet mutat. Nemhogy egyének, de már kis közösségek sincsenek: egy közös ritmusra, egytömegként mozognak. És mégis, ahányan annyiféleképpen: behelyezkedve a tér teremtette közösségbe, de sajátos stílusát, improvizatív képességét érvényesítve. Úgy tűnnek egyformának, hogy tulajdonképpen nincs két egyforma, ugyanúgy mozgó, a ritmust ugyanúgy értelmező. Ahogy például a viseletük, „divatuk” is két egyforma megjelenést kizár, hiszen alapkövetelmény az elfogadott egységen belüli különbözőség, az egyéniségek minél többjelű érvényesítése.

A tánc megvalósulási formája is tulajdonképpen egy térhierarchiába való behelyezkedés. A jó táncosok, jó ritmusérzékűek, a legújabb stílus tudói a tánchely elit—térrészeit (az asztal előtt és a tánchely közepén) foglalják el. Kört alkotnak, és a körben sem akárcsak táncolhat, csak a legjobb táncosok, esetleg a más státusúak—nagyobb diákok vagy a tanár. „Milyen gyorsan telik az idő! Mert jó a zene, a társaság” — állapítják meg, ha egy kicsit leállnak pihenni, kimennek a levegőre, azaz ha kilépnek a konkrét bulihelyzetből. Benn a teremben, az általuk szervezett térben pedig a mindent betöltő ritmusra figyelve felszabadulnak, folyó időből és a mindennapi, fegyelmezett és tevékeny, szorongó és gátlásos szerepközből kilépnek. Az arcokon, a mozdulatokban, az egymáshoz való viszonyulásokban nincs semmi előírt, külvilágnak szánt. Mintha nem is osztályterem lenne ez, mintha nem is tanulók lennének itt. Mintha az emberi teljesség önfelédtt pillanatait élnék. Hogy nagyon értékes számukra ezek az órák, percek, az abból is kitetszik, ahogyan igyekeznek ellenállni minden kísérletnek, amely ezt az álláspontot megszünteti, a bulit lefűjni akarja. Hosszas alkudozások — „még öt perc”; „még egy lassú szám”; „még egy rock” — után, a fehér fényben egymásra hunyorogva kezdenek hozzá a tér visszaalakításához. „Tessék rendet csinálni!” — hangzik a tanár utasítása. „Mikor lesz legközelebb?” — ez a kérdés a válaszuk.

Gagyi József